

З НЕДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІРШОЗНАВСТВА: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ КОНТАКТИ НА МЕЖІ ХХ І ХХІ СТОЛІТЬ

У статті йдеться про участь українських віршознавців у двох міжнародних проектах, ініційованих Інститутом літературних досліджень Польської академії наук. Перший проект, задуманий як міжслов'янське колективне дослідження, реалізовувався в доповідях на щорічних наукових конференціях у Варшаві та у статтях до томів серії "Słowiańska metryka porównawcza". Український вірш представлений у проекті від 1995 р. Розвідки про нього ввійшли до VII – IX томів.

Другий проект мав вужчу проблематику – питання українсько-польських версологічних контактів. Наслідком співпраці науковців України і Польщі став надрукований 2007 р. в Києві двомовний польсько-український збірник "Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński – На стику культур: польський та український вірш", що заторкував важливі для обох літератур теми – історія та теорія польського й українського вірша, функціонування спільних для обох версифікацій розмірів, а також поліметрія та переклад. Авторка статті була учасницею обох проектів. У ній вона розповідає про особливості організації роботи та змістові пріоритети цих проектів.

Ключові слова: українське віршознавство, українсько-польські контакти, "Słowiańska metryka porównawcza", силабіка, силабо-тоніка, верлібр, 8-складовик, 14-складовий вірш 8+6, переклад, поліметрія, гекзаметр.

Nina Chamata. From Recent History of Ukrainian Poetry: Ukrainian-Polish Contacts at the Late 20th and Early 21st Centuries

The paper informs about participation of Ukrainian researchers in two international projects on poetry, initiated by the Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences.

The first project was planned as an inter-Slavic collective study and aimed at revealing processes and phenomena of the national metrics, similarities in poetry of the Slavic peoples, and their consideration in the comparative spectrum. The results of the project participants' work were presented in the reports at annual research conferences and papers published in the thematic volumes of the series "Słowiańska metryka porównawcza". In total, 9 volumes of the series have been issued. The issue of Ukrainian poem entered the project in 1995, and the relevant papers were included in the volumes 7–9.

The second project focused on a particular issue – the Ukrainian-Polish contacts in the field of verse. The bilingual Polish-Ukrainian collection of papers "Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński – На стику культур: польський та український вірш" ("At the Junction of Cultures: Polish and Ukrainian Poem"), published in Kyiv in 2007, referred to the topics important for both literatures, such as history and theory of Polish and Ukrainian poetry, the common verse meters, as well as polymetry and translation.

As a participant of both projects the author of the paper tells about the peculiarities of their organization and priorities of content.

Keywords: Ukrainian poetry, Ukrainian-Polish contacts, "Słowiańska metryka porównawcza", syllabic, syllabo-tonic, vers libre, 8-syllable verse, 14-syllable verse 8+6, translation, polymetry, hexameter.

Безпосереднє співробітництво українських і польських віршознавців бере початок від 1995 р. й ініційоване польською стороною. До Києва та Мінська Інститут літературних досліджень Польської академії наук відрядив наукову співробітницю лабораторії теоретичної поетики й літературної мови Дороту Урбанську з метою залучити українських та білоруських віршознавців до роботи в унікальному міжнародному проекті, що передбачав виявлення подібних для поезії слов'янських народів процесів та явищ національної метрики й розгляд їх у порівняльному аспекті. На той час робота над проектом уже мала тридцятирічну історію. Задуманий у 1960-х рр. як міжслов'янське колективне дослідження польськими віршознавцями Марією Ренатою Майєною та Марією Длуською, а також російсько-американським славістом Романом Якобсоном проект системно реалізовувався на базі Інституту літературних досліджень ПАН у наукових конференціях, які відбувалися чи не щороку, та виданих за їх матеріалами тематичних томів. На 1995 р. вийшло шість томів:

перший видано 1978 р., шостий – 1995 р. Від першого тому серія друкувалася під титулом “Słowiańska metryka porównawcza” (“Слов’янська порівняльна метрика”)¹.

У статті, присвяченій проекту, його незмінна керівниця польський літературознавець Люцилла Пщоловська, висвітлюючи історію, методологію та зміст серії, розповіла і про поступове формування міжнародного колективу. За наявності певних ротацій у складі групи фахівців – авторів національних розділів такі літератури як польська, чеська (обидві від першого тому), болгарська, російська, словенська, сербська, хорватська репрезентовані в більшості книжок серії. Український та білоруський вірш за часів існування Радянського Союзу лишалися поза проектом. На жаль, знайти фахівця з білоруського віршування польським колегам не вдалося і згодом.

На пропозицію дирекції нашого Інституту, до якої звернулася Д. Урбанська, приєднатися до проекту “Слов’янська порівняльна метрика” я погодилася не відразу. У 1980 – 1990-х рр. я працювала разом зі співробітниками відділу шевченкознавства над підготовкою академічного видання творів Шевченка, потім – над укладанням “Шевченківської енциклопедії” і практично відійшла від віршознавства. У домашній бібліотеці я мала більшість томів варшавської серії, які продавалися в тепер уже знищеній книгарні “Дружба” на розі вулиць Хрещатик і Прорізна (за радянських часів – Свердлова), і могла пересвідчитися в масштабності розроблюваної проблематики та високому науковому рівні вміщуваних тут досліджень. Вагання щодо доцільності роботи у варшавському проекті мені допоміг подолати Микола Григорович Жулинський, переконавши в необхідності скористатися нагодою презентувати українське віршування в міжнародному контексті. Важливо, що кожний том “Слов’янської порівняльної метрики”, крім національних розділів, містив і підсумковий, узагальнювальний розділ польською та англійською мовами. Спокусила мене й широко сформульована тема конференції 1995 р., яка звучала приблизно так: дослідження зламних періодів у розвитку національних віршових систем. Тема відповідала моєму наміру виступити зі спростуванням усталеної в літературознавстві ХХ ст. тези про остаточний відхід на початку ХІХ ст. української поезії від силабічних принципів організації вірша й безальтернативне – за взірцем російської поезії – запанування в ній силабо-тоніки. Уважний незаангажований розгляд особливостей української метрики першої половини ХІХ ст. абсолютно відкидає це твердження й засвідчує самобутній шлях розвитку української поезії, в якій на той час, на відміну від поезії російської, силабіка функціонувала паралельно із силабо-тонікою, переважаючи її за поширеністю. Підігнане під російську схему хибне уявлення

¹ Наводжу назви томів:

T.I. Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania. – Wrocław. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – 213 s.

T.II. Organizacja składniowa. – Wrocław. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984.

T.III. Semantyka form wierszowych. – Wrocław. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988.

T.IV. Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina. – Wrocław. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992. – 223 s.

T.V. Sonet. – Warszawa. Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 1993. – 175 s.

T.VI. Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich. – Warszawa. Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 1995. – 365 c.

T.VII. Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939. – Warszawa. Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 1998. – 271 c.

T.VIII. Krótkie rozmiary wierszowe. – Warszawa. Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 2004. – 296 c.

T.IX. Heksamet. Antyczne wzorce wiersza i strofy w literaturach słowiańskich. – Warszawa. Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 2011. – 333 c.

про хід еволюції української метрики так міцно вкоренилося у філологічній науці, що навіть блискучий знавець української поезії Леонід Новиченко, з яким я поділилася своїми спостереженнями, поставився до них із недовірою.

Мою доповідь учасники варшавської конференції сприйняли позитивно. Однак вона не вписалася в тематичний формат, визначений для подальших студій. Специфічною рисою організації роботи у проекті “Слов’янська порівняльна метрика”, принаймні під час моєї участі в ньому, був процес формування проблематики, над якою планувалося працювати наступні кілька років. Польські колеги – господарі конференцій – пропонували загальний напрямок дослідження, тему локалізували й конкретизували шляхом дискусій під час першої зустрічі авторської групи після завершення підготовки до друку попереднього тому. Організаційне спрямування мала й конференція 1995 р. На ній колектив більшістю голосів обрав темою наступної роботи проблему становлення верлібру в слов’янських літературах. Ця тема була цілком новою для мене, і її опрацювання не відповідало моїм планам. На конференцію 1996 р. я не поїхала, вирішивши вийти з проекту. Проте невдовзі мала поступитися й піти назустріч наполегливим зверненням Л. Пщоловської та Д. Урбанської не збіднювати черговою відсутністю українського розділу картину утвердження у слов’янській поезії нової віршової системи, яке у слов’ян відбувалося приблизно одночасно. На перегляд мого рішення вплинули також певні зобов’язання, які я відчувала після кількарічних контактів із польськими колегами – від першого приїзду до Варшави й потім у телефонних та листівних переговорах. Унікальну атмосферу взаємної поваги та доброзичливості, яка існувала під час роботи над томами “Слов’янської порівняльної метрики”, насамперед завдяки її організаторам, цінували всі учасники проекту. Її точно схарактеризувала сама Л. Пщоловська: “...атмосфера варшавських зустрічей колективу – кількадечних робочих конференцій – була і залишається особливою. І не лише завдяки абсолютно вільному обміну науковою думкою, а й пануванню повної взаємодовіри між колегами” [1, 71]. Виданий 1998 р. том “Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939” (“Вільний вірш. Генеза та еволюція до 1939 року”) складався з дев’яти статей. Крім українського розділу, до нього ввійшли студії про верлібр польський (Л. Пщоловська, Д. Урбанська), чеський (Мирослав Червенка), російський (Татьяна Скулачова), болгарський (Рая Кунчева), сербський та хорватський (Миряна Стефанович), словенський (Александр Белчевіч), підсумкова стаття (Л. Пщоловська, Д. Урбанська) та вміщена як додаток до попереднього VI тому “Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich” (“Європейські метричні моделі в слов’янських літературах”) моя стаття “Еволюція метрики української поезії доби романтизму: особливості переходу від силабіки до силабо-тоніки” (виступ на конференції 1995 р.). Усі національні розділи в томах серії друкувалися рідною мовою.

Хочу зауважити, що від роботи над статтею “Український верлібр 10-30-х років ХХ ст.” я не дістала задоволення, позаяк тему вже опрацювали літературознавці (особливо Наталя Костенко в монографії “Українське віршування ХХ ст.” – Київ, 1993; друге видання – 2006) і мені залишалося додатково обґрунтовувати їхні спостереження. Внеском у студії українського верлібру можна вважати хіба що запровадження нової, запропонованої Д. Урбанською методики систематизації верлібрових форм, яка базувалася на аналізі синтаксичної будови тексту [3].

Святом для мене як науковця стала участь у роботі над розділом до наступного, восьмого тому “Слов’янської порівняльної метрики”, що мав назву “Krótkie rodzime rozmiary wierszowe” (“Короткі питомі віршові розміри”). Праця над книжкою тривала від 1998 р. до 2000 р. У центрі уваги авторів, природно, постав найбільш поширений серед коротких розмірів у літературі

Варшава, палац Сташіка, вул. Новий Світ, № 72. У цьому будинку міститься Інститут літературних досліджень Польської академії наук. На передньому плані пам'ятник Н. Копернику.

слов'ян 8-складовий вірш із його численними модифікаціями. Аналізу цієї віршової форми було присвячено два національні розділи – російський (до нього ввійшли дві статті, одна належала Михайлу Гаспарову та Т. Скулачовій, друга – американському філологу Джеймсу Бейлі) й український. В інших чотирьох національних розділах – польському (мав дві статті – Л. Пщоловської та Д. Урбанської), чеському (М. Червенка та Квета Сгаллова), болгарському (Р. Кунчева), словенському (А. Белчевіч) – 8-складовик розглянуто серед інших коротких розмірів. Завданням своєї статті “8-складовий вірш в українській поезії (XVI – XIX ст.)” я бачила аналіз трьохсотлітньої історії українського книжного силабічного 8-складовика від 1575 р. (цим роком датовано перший написаний 8-складовим розміром відомий нам авторський твір) до кінця XIX ст. (період його поступового згасання). В українському літературознавстві ця стаття, здається, була першою спробою монографічного розгляду однієї окремої метричної форми упродовж усього часу її активного функціонування в поетичній практиці. У підсумковій статті до тому Л. Пщоловська та Д. Урбанська завважили багато подібних рис у структурі, семантиці й історії польського та українського 8-складовика.

Ці спостереження, імовірно, актуалізовані нашими з пані Люциллою розмовами про особливості польського й українського 8-складового вірша, які відбувалися під час підготовки тому, могли наштовхнути польських колег на ідею поставити на паузу проект “Слов'янська порівняльна метрика” й у наступні кілька років звернутися до вужчої теми польсько-українських версифікаційних контактів. Вирішальну роль у реалізації цієї ініціативи відіграла, безперечно, Л. Пщоловська – видатний польський літературознавець, багаторічна співробітниця Інституту літературних досліджень Польської академії наук, у 1981–1994 рр. завідувачка лабораторії теоретичної поетики та літературної мови, авторка книжок про вірш і стиль, зокрема монографії “Wiersz polski. Zarys historyczny” (Wrocław, 1997. – 434 s.). Пані Люцилла народилася у Львові в сім'ї професора Львівського університету (був розстріляний із групою львівських професорів-поляків, зокрема з Т. Боем-Желенським, 1941 р. після захоплення міста німцями). Вона пам'ятала українську мову, цитувала вірші українських поетів, які вчила у школі, отже, добре усвідомлювала перспективність нової мало розробленої проблематики. Крім Л. Пщоловської в новому проекті з

Авторський колектив польсько-українського збірника «Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński – На стику культур: польський та український вірш». Зліва направо: Микола Сулима, Ельжбета Янус, Наталя Костенко, Дорота Урбанська, Люцилла Пщоловська, Ніна Чамата, Борис Бунчук (Варшава, 2004 р.).

польського боку брала участь Д. Урбанська. Працювати в ньому з українського боку, крім мене, погодилися Микола Сулима, Наталя Костенко, Борис Бунчук.

Робота розпочалася з листа, надісланого з Варшави українським віршознавцям, у якому було висловлено пропозиції щодо організації майбутнього дослідження:

“Варшава, 25 липня, 2001.

Дорогі друзі!

Оскільки час нашої зустрічі наближається, ми хотіли б нагадати про ключові питання нашого проекту “Вірш у культурі” (“Вірш у культурній свідомості”). Працюючи в ньому, конче важливо звернути увагу на міркування та позицію поетів, критиків і теоретиків щодо проблем:

1. вірш і проза;
2. співвідносини мовної і віршової систем;
3. народний і літературний вірш.

Необхідно з'ясувати, як вирішуються усі три проблеми в кожній національній культурі. В іншому випадку виконати наше головне завдання – порівняльний розгляд накопиченого матеріалу – буде неможливим.

З нетерпінням чекаємо на зустріч у вересні.

Щиро ваші

Люцилла, Дорота”¹.

Підготовка колективного збірника тривала близько п'яти років. У Варшаві відбулися чотири конференції (2001 – 2004), на яких обговорювалися як ідеї, так і вже готові статті та фрагменти статей учасників проекту. До наших дискусій завжди приєднувалася Тереза Добжинська, відомий польський лінгвіст, тодішня завідувачка лабораторії теоретичної поетики та літературної мови Інституту, авторка книжок із теорії тексту та монографій про метафору. Поступово уточнювалася загальна назва дослідження, іноді теми для опрацювання кардинально змінювалися. Такі моменти живого, пульсаційного процесу роботи засвідчує, приміром, уривок із листа до мене Д. Урбанської, написаний перед другою зустріччю польсько-української групи 2002 р.:

“Варшава, 15.06.2002.

¹ Перекладено з англійської мови.

Дорога Ніно!

Тема нашої конференції “Співвідношення між польською і українською культурами в галузі вірша та віршознавства”. Ми спробуємо підготувати такі доповіді:

1. пані Люцилла – “Двомовна творчість поетів XVII ст. з погляду віршознавства і стилістики”,

2. я – “Парафрази, адаптації та стилізації українських творів у польській поезії XIX ст.”

Стосовно ваших доповідей. Я пам’ятаю, що пані Костенко планує говорити про вірш українського авангарду в зіставленні з польським і що ти хочеш і далі працювати над уже заявленою темою. Обидві ці доповіді добре вписуються в загальну проблематику. Цього не можна сказати (якщо я правильно зрозуміла тебе телефоном) про тему пана Сулими. Чи не міг би він розповісти в доповіді, спираючись на результати докторської дисертації, про вірш XVII ст.? У дисертації він, очевидно, приділив увагу й питанням, які нас цікавлять¹.

Слід зауважити, що назва роботи корегувалася аж до здачі книжки до друкарні: вона вийшла 2007 р. в Києві під двомовною назвою “Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński – На стику культур: польський та український вірш”. Заявлені в листі Д. Урбанської польські доповіді в текстах статей реалізовані не були. У збірнику вміщено статті обох польських колег на інші теми.

Творчу атмосферу колективної праці, жвавий обмін науковою інформацією, дружні стосунки між авторами можна відчутти, переглянувши кілька листів, якими ми з Л. Пщоловською обмінялися влітку 2003 р. перед черговою варшавською конференцією:

“6.06.2003.

Дорога пані Люцилло!

Спробую, наскільки зможу, докладно відповісти на питання, які Вас цікавлять. Щодо 10-складовика Шевченка.

I. Відомі три вірші, написані 10-складовим розміром, 54 рядки.

“Сонце заходить, гори чорніють”, елегія, 1847 р., силабічна схема рядка 5+5, останній рядок 6+5.

Стилізації під народну пісню, твори, які зараховують до так званої “жіночої лірики” Шевченка, тобто віршів, написаних від імені жінки. Це – “Ой маю, маю я оченята”, 1859 р., строфічна схема [(5+5)+(3+3+5)2], перша силабічна група другого і третього рядків нарощується, як це відбувається й у народних піснях, до шести складів:

Ой маю, маю я оченята.

Нікого, матінко, та оглядати,

Нікого, серденько, та оглядати!

“Утоптала стежечку”, 1848 р., строфічна схема [(4+3)+3]2, танцювальний ритм, 10-складовий розмір оформлений у два рядки:

Утоптала стежечку

Через яр,

Через гору, серденько,

На базар.

II. Невеликі фрагменти 10-складовика трапляються й у поліметричних творах Шевченка, практично скрізь – у стилізаціях. Називаю головні:

Поема-цикл “Царі”, 5 рядків, силабічна схема рядка 5+5, стилізація під літописну оповідь:

Не із Литви йде князь сподіваний,

Ще незнаємий, давно жаданий;

¹ Перекладено з російської мови.

А із Києва туром-буйволом
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со киянами.

Поема “Гайдамаки”, розділ “Свято в Чигирині”, кілька випадків, стилізація під народну танцювальну пісню, силабічна схема рядка 4+6:

1. Якби таки або так, або сяк,
Якби таки запорозький козак,
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті поводив, поводив.

2. На городі пастернак, пастернак,
Чи я тобі не козак, не козак?

Чи я ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я ж тобі черевиків не куплю? (4+7)

Поема “Сліпий” (“Невольник”), той же варіант, що й попередній фрагмент:

Якби мені лиха та лиха, (4+5)

Якби мені свекрівонька тиха,

Якби мені чоловік молодий,

До другої не ходив, не любив.

Поема “Сотник”, до її тексту Шевченко ввів 6 рядків народної пісні “Ой піду я не берегом-лугом”, силабічна схема рядка 4+6, цю пісню поет записав до свого альбому 1846 – 1850 років.

III. 14-складовий розмір 4+4+6 достатньо відомий в українській поезії XVIII ст., ксерокопії з антології, які я Вам надсилаю, гадаю, переконують Вас. Григорій Сковорода до 14-складовика не звертався. Іван Котляревський, звісна річ, був не першим поетом, який його використовував.

Сподіваюся, пані Люцилло, що я правильно зрозуміла Ваші питання, телефоном їх було погано чути. Якщо виникнуть інші проблеми, радо допоможу¹.

У листівці з повідомленням про отриманий лист Л. Пщоловська дякувала за “цікаву й дуже важливу для мене інформацію”, а в листі, написаному через місяць, звернулася, щоб уточнити деякі моменти, пов’язані з функціонуванням 14-складового розміру 8+6 в українській поезії:

“10.7.2003

Дорога пані Ніно!

Під час нашої “віршознавчої” розмови телефоном справді чути було дуже погано, і тому я б хотіла дещо до неї додати. Серед типів 10-складовика мене найбільше цікавить 10(6+4) – розмір, мало вживаний як у польській, так і – про що я тепер знаю завдяки Вашій інформації – в українській поезії XIX ст. Польський поет Богдан Залеський, про вірш якого я щойно закінчила статтю, написав 10-складовиком 6+4 єдиний вірш – він звернений до Шевченка після його смерті. Додаю ксерокопію, можливо, вона Вам знадобиться як дослідникові творчості Шевченка. Цікаві також примітки до вірша.

Щодо 14-складовика 8+6 моє питання таке: хто до Котляревського використовував цей розмір як засіб стилізації під народну пісню? Стилізація, у моєму розумінні, та сама ситуація, яка існує щодо пісні “Віють вітри...” з “Наталки Полтавки”. Ідеться про явище, коли поет, представник т. зв. високої, художньої літератури, уводить до своїх творів стилістичні засоби, характерні для народної творчості, зокрема використовує розміри, строфічні форми тощо (не кажучи вже про фразеологію, синтаксис й інші мовні маркери) фольклорного вірша. До речі, згадану пісеньку Котляревського наш Залеський переклав (або, точніше, переспівав) польською мовою.

¹ Перекладено з російської мови.

Я буду дуже вдячна за будь-які повідомлення на цю тему, бажано – ще до нашої вересневої зустрічі.

Усього найкращого.

Люцилла Пщоловська”¹.

У подальшому нашому спілкуванні з Л. Пщоловською під час роботи над польсько-українським проектом чи не найбільше часу було приділено дискусіям про особливості українського 14-складовика 8+6, бо темою однієї зі статей до збірника праць нашої групи польська колега обрала порівняльну характеристику 14-складового розміру в польській і українській поезії. До Варшави з Києва було надіслано всі можливі матеріали із цієї теми – наукову літературу та антології поетичних текстів від XVII ст. Надрукована у книжці “На стику культур: польський та український вірш” у польському оригіналі та українському перекладі максимально інформативна стаття Л. Пщоловської “14-складовик 8+6 – спільний розмір польської та української версифікації” висувала революційну за змістом концепцію щодо генези та еволюції популярної форми української поезії. Гіпотеза дослідниці заперечувала панівне в нашій фольклористиці та літературознавстві уявлення, що народні пісні – незважаючи на віршовий розмір – є прадавніми та базовими для всіх видів поетичної творчості [2, 77]. Обстоюючи тезу про пізнє походження українських 14-складових народних пісень, вона піддала критиці праці Г. Сидоренко та Р. Омеляшка, зокрема статтю останнього “Витоки Шевченкового 14-складового вірша” [2, 82]. На думку Л. Пщоловської, шлях українського 14-складовика 8+6 вибудовувався так: “...цей розмір не зародився у дописемні часи в неокресленій щодо часу і простору народній поезії, – але з’явився спочатку в українській популярній поезії XVII – XVIII ст. на культурному польсько-українському пограниччі, в яку потрапив завдяки безпосередньому сусідству з польською популярною поезією. Аналогічно до процесів еволюції польського розміру 14₈ – він поширився на народну поезію, поступово покриваючи увесь (чи майже весь) терен, заселений українською людністю; найрепрезентативнішим однак цей розмір виявився для популярних народних пісень Західної України. <...> 14-складовик 8+6 у XVII–XVIII ст. не був переважаючим ані в українській популярній поезії, ані в народній. Його не можна навіть назвати часто вживаним у той час. Він починає домінувати лише у пізніших народних піснях, які виникли, як можна припустити, під кінець XVIII ст. і у XIX ст.” [2, 82-83]. Звісна річ, гіпотеза Л. Пщоловської потребує широкого джерельного підтвердження. Цей момент серед інших зауважень до тексту статті я наголошувала в розмовах із пані Люциллою. Слід зазначити, що із частиною моїх рекомендацій вона погодилася: “Зараз намагаюся доповнити свою роботу й урахувати Ваші зауваження. Коли закінчу, надішлю Вам новий варіант” (лист від 7 листопада 2005 р.). Зокрема, до статті було введено застереження: “Я свідомо, що доказовість цієї гіпотези може знизити надто скромний список використаних джерел” [2, 82].

Постійних консультацій потребувала й робота над актуальними для української та польської віршових культур проблемами поліметрії й взаємоперекладів. Ці проблеми у збірнику “На стику культур: польський та український вірш” розглянуто окремо (статті М. Сулими, Б. Бунчука та В. Мальцева, Н. Чамати, Д. Урбанської) й у взаємозв’язку (статті Н. Чамати, Б. Бунчука, Л. Пщоловської, Н. Костенко). Взаємодопомога надавалася й у доборі текстів для дослідження, і щодо їхньої віршознавчої інтерпретації. Наводжу фрагмент листа до мене Л. Пщоловської від 5 червня 2004 р.: “У мене до Вас прохання, пов’язане з нашою майбутньою зустріччю. Як Вам відомо, матеріалів для порівняльного вивчення поліметрії в польському та українському вірші дуже мало й дістати

¹ Перекладено з російської мови.

їх нелегко. Я знайшла інформацію про те, що “драматична сцена” “Смерть Офелії”, написана Виспянським 1905 р., була перекладена близько 1909 р. Осипом Луцьким й опублікована у Львові у 13-му томі журналу (?) “Молода Муза”. Перепрошую, що я Вас обтяжую, але у Львові нікого не знаю і сподіваюся, що в Києві цей текст знайдеться. Будь ласка, надішліть мені його ксерокопію”¹.

У листівці від 26 серпня 2004 р. пані Люцилла повідомляла, що ксерокопію перекладу вже отримала. Інший приклад – іще одне свідчення плідності польсько-українського співробітництва у проєкті. Л. Пщоловська, прочитавши мою статтю “Поліметричні композиції у творах українських поетів-романтиків”, побудовану на українському матеріалі, та схваливши її “без жодних змін”, усе ж запропонувала доповнення до неї: “...лише одне прохання: якщо можна, додайте хоча б щось із перекладів польських поліметричних творів. Я вже не пригадую, чи пишете Ви про переклад Боровиковського “Фариса” Міцкевича? Цей переклад я прочитала в надісланій Вами антології творів поетів-романтиків. <...> Думаю, що варто було б про цей переклад згадати. Просто добре було б у кількох місцях засвідчити існування польського матеріалу, оскільки наш том має назву “На стику культур” (лист від 7 листопада 2005 р., перекладено з російської). Цю пораду я реалізувала у статті “Про відтворення метричної організації поеми Адама Міцкевича “Фарис” в українському перекладі Левка Боровиковського” (після варшавської апробації вона також увійшла до польсько-українського збірника). Підказаний Л. Пщоловською об’єкт аналізу – переклад “Фариса” Боровиковським був помітним явищем в історії української поезії, насамперед в аспекті жанровому та віршовому й раніше спеціально не розглядався.

Основна редакційна підготовка книжки до друку припала на 2006 р. До осені практично всі статті було подано, і в листопаді я (як український співредактор) приїхала до Варшави для остаточного (разом із польським співредактором Л. Пщоловською) перегляду текстів і роботи над передмовою. Збірник друкувався в Києві, довидавнича підготовка та праця з друкарнею відбувалися тут. Польські колеги теж брали активну участь у цих процесах: добирали ілюстративний матеріал для обкладинки, перекладали на польську мову резюме українських статей, читали і правили верстку. Про ті проблеми, які довелося вирішувати напередодні подачі книжки до друкарні, дає уявлення мій лист до Л. Пщоловської, написаний на початку 2007 р.:

“Дорога пані Люцилло!

Передусім хочу привітати Вас із Різдвом та Новим роком, побажати Вам і Вашим близьким здоров’я, добробуту, успіхів, гарного настрою. Надсилаю, нарешті, український переклад Вашої статті про 14-складовик і резюме до неї. Мабуть, Дорота [Урбанська. – *Н.Ч.*] вже розповіла Вам про ускладнення, які виникли з перекладом статті. Я пробувала виправити переклад, можливо, не все зробила так, як слід. Сподіваюся, Ви помітите вади та введете необхідні виправлення. Щодо відтворення в українських статтях польських прізвищ – питання, яке ми обговорювали у Варшаві, то в нашому інституті підтвердили: тексти українською мовою мають відповідати правилам українського правопису, отже, ця настанова обов’язкова і для нашої книжки. Прошу Вас не засмучуватися із цього приводу, бо зміни в українських статтях неодмінно затримали б передачу книжки до друкарні, а я дуже боюся неминучого великого подорожчання друкарських послуг через зростання в Україні цін на газ, світло, опалення тощо.

На сьогодні для формування корпусу книжки мені не вистачає:

¹ Перекладено з російської мови.

1. остаточного варіанта статті Дороти (дискета й роздруківка);
2. резюме цієї статті для перекладу українською мовою;
3. польського перекладу восьми резюме українських авторів (дискета й роздруківка);
4. авторизованого тексту українського перекладу Вашої статті про 14-складовик.

Резюме польських авторів ми друкуємо в перекладі на українську мову, українських авторів – на польську мову. Стаття про 14-складовик іде без резюме.

Я дуже сподіваюся, що робота Дороти вже готова і що я найближчим часом отримаю всі матеріали. Вступну нотатку “Від редакції” та Ваше резюме до статті про переклад Норвіда М. Бажаном я переклала сама. Назва нашої книжки “На стику культур: польський та український вірш”. Чи згодні Ви з двокрапкою у назві або вважаєте, що краще поставити замість неї якийсь інший знак?

Бажаю Вам усього найкращого.

Привіт Дороті й Терезі.

Ніна”¹.

Після виходу книжки з друку влітку 2007 р. половину її накладу (250 примірників) було передано до Варшави. Варто зазначити, що під час роботи польсько-української віршознавчої групи контакти між нашим інститутом та Інститутом літературних досліджень ПАН помітно пожвавилися: регулярно продовжувалася угода про співпрацю між установами, польські науковці виступили на двох організованих Інститутом шевченківських конференціях – ювілейній 2004 р. в Черкасах та 2006 р. в Сімферополі. Не можна не згадати, що польські колеги щиро вболівали за утвердження законності в нашій державі під час Помаранчевої революції. Вони регулярно телефонували до Києва, щоб дізнатися про перебіг подій, передавали польські газети, які висвітлювали ситуацію в Україні, вітали з перемогою демократії.

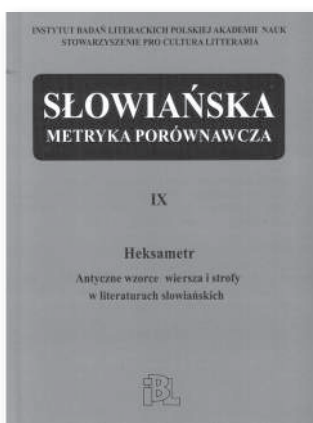
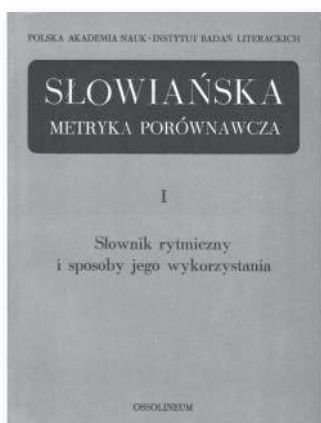
2005 р. Інститут літературних досліджень ПАН поновив роботу над проектом “Слов’янська порівняльна метрика”. У листі до мене із запрошенням узяти участь у конференції, написаному у квітні, Л. Пщоловська та Д. Урбанська повідомляли: “Ми організуємо конференцію зі слов’янської порівняльної метрики. <...> Тема, яку схвалила наша адміністрація, – античні (грецькі та римські) структури у слов’янському вірші”. Лист містив обґрунтування теми. У доповненому варіанті воно повторювалося в офіційному запрошенні Інституту літературних досліджень. Цитую його в перекладі з англійської мови:

“Гекзаметр та інші класичні структури в поезії слов’ян

I. Проблематика

Класичні структури (такі як гекзаметр, пентаметр, ямбічний триметр, алкеєва та сапфічна строфи, дифірамб та ін.) належать до культурної спадщини слов’ян, як і народів усієї Європи. Ці структури по-різному використовувалися у слов’янській поезії, і їхня еволюція також мала різний характер. В історії літератури існують періоди, коли традиція класичного вірша відігравала важливу роль (напр., у Польщі – у поетиці класицизму, пізніше – неоромантизму, у російській поезії – після реформи Тредіаковського-Ломоносова й у поетиці символізму, в Чехії – переважно в період Просвітництва, в Україні, зокрема – у поезії Івана Франка). До проблем, пов’язаних із використанням класичних

¹ Перекладено з російської мови.

Перший і останній томи серії “Słowiańska metryka porównawcza”.

Учасники проекту “Słowiańska metryka porównawcza”.

Ежи Ворончак (Польща), Мирослав Червенка (Чехія). Малюнки Терези Добжинської.

структур, також належать спроби відтворити квантитативний вірш за взірцем античних розмірів. Такі експерименти наявні майже в кожній слов'янській літературі, особливо в перекладах з античної поезії.

II. Програма

Кожен з учасників проекту має досліджувати класичні структури та їхню еволюцію в тій літературі, яку він репрезентує. Слід завчасно узгодити методику аналізу й опису матеріалу, якою могли би скористатися всі автори національних розділів. Організована за таким принципом робота дасть змогу зіставити напрацьовані спостереження з тим, щоб знайти спільні і відмінні риси у версифікації різних слов'янських народів стосовно досліджуваної проблеми”.

Авторський колектив дев'ятого тому “Слов'янської порівняльної метрики” збирався двічі – 2005-го і 2006-го рр. Український вірш у цьому томі висвітлювали дві статті – Н.Костенко й моя; у них розглянуто спроби імітації форм античного вірша (переважно гексаметра) в українській поезії XIX і XX століть. Автори інших шести національних розділів – Л. Пщоловська й Д. Урбанська (польський розділ), К. Сгаллова (чеський розділ), Міхаїл Лотман (російський розділ), Р. Кунчева (болгарський розділ), М. Стефанович (хорватський і сербський розділ), А. Белчевіч (словенський розділ). Дуже змістовний порівняльний розділ належить М. Лотману та Л. Пщоловській. Труднощі, які виникли під час роботи над ним, зафіксував М. Лотман, звернувшись у серпні 2008 р. до авторів тому з низкою запитань і пропозицій:

“Дорогі колеги і друзі!

Хочу повідомити вас, що робота над томом слов'янського гексаметра успішно триває. Разом із професором Люциллою Пщоловською ми закінчили першу версію порівняльної статті, яка ґрунтується на матеріалі ваших статей. Із задоволенням констатую, що всі статті тому дуже цінні й цікаві, хоча й суттєво різняться між собою. Ці відмінності певною мірою завадили нашій роботі. Для того, щоби зменшити їх, прошу вас відповісти на цю коротку анкету:

1. яке місце в метричній системі вашої поезії належить гексаметру (Гк): це один із популярних – рідко вживаних – маргінальних розмірів; чи відрізнялася роль Гк в різні періоди,

2. чи були спроби створення традиції латинського Гк вашими поетами,

3. які асоціації (крім античних) і які системи ідей пов'язані з Гк,

4. у яких жанрах Гк вживається,

5. чи звертаються до Гк в оригінальній творчості, якщо так, то наскільки ця практика поширена,

6. які інші можливості (уключаючи прозу) використовуються в перекладах для відтворення Гк як оригіналу,

7. чи були форми, похідні від Гк,
8. чи траплялися рими, якщо так, то типи римування,
9. чи конкурував Гк із вільним віршем?

Я усвідомлюю, що відповіді на деякі із цих питань уже існують у ваших статтях. Проте не всі статті зачіпають наведені вище проблеми. Перепрошую за завдані клопоти, але вони спричинені інтересами нашої спільної справи. Я й пані Люцилла будемо дуже вдячні, якщо ви не тільки дасте відповідь на вище наведені питання у формі анкети, а й заведете ці відповіді в тексти статей. Відповіді не мають бути розгорнутими, достатньо кількох речень. Не йдеться про додаткові дослідження. Якщо відповіді ви не маєте, так і напишіть. Відповіді можуть бути як інтегрованими в основний текст статті, так і оформленими в окремий розділ на її початку або в кінці.

З повагою,

Ваш Михайл Лотман¹.

Дев'ятий том "Heksamet. Antyczne wzorce wiersza i strofy w literaturach słowiańskich" ("Гексаметр. Античні моделі вірша і строфи у слов'янських літературах") вийшов 2011 р. і став завершальним томом проекту "Слов'янська порівняльна метрика".

Востаннє з віршознавчою доповіддю у Варшаві мені довелося виступати на конференції, що відбулася у вересні 2007 р. в рамках широкого за проблематикою гуманітарного проекту "Spotkania słowiańskie" ("Слов'янські зустрічі"). Організаторами конференції значилися Інститут літературних досліджень та Відділення суспільних наук ПАН. Програму формували Тереза Добжинська та лабораторія теоретичної поетики й літературної мови Інституту. Доповіді Л. Пщоловської "Słowiańska metryka porównawcza" – cele badawcze i ich ewolucja" ("Слов'янська порівняльна метрика" – цілі дослідження й їхня еволюція)² та моя "Три переклади "Ody do młodości" Адама Міцкевича як відображення провідних тенденцій еволюції метричної системи українського вірша" були виділені у програмі окремою позицією під назвою "Z zagadnień wersologii słowiańskiej" ("З проблем слов'янської версифікації") й заслухані на засіданні секції "Polska (literatura i kultura) z oddali: tematy – metody badań – punkty widzenia" ("Польща (література і культура) здалеку: теми – методи дослідження – точки зору").

У наступні роки віршознавство в науковому житті Інституту літературних досліджень ПАН зміщується на периферію – імовірно, через смерть 24 лютого 2010 р. головної натхненниці віршознавчих студій Л. Пщоловської та переходом на викладацьку роботу Д. Урбанської, учениці пані Люцилли, яка несла на собі також і більшу частину організаційної роботи з підготовки варшавських зустрічей. Але мої контакти з польськими колегами не перервалися. У листі до мене від 8 квітня 2008 р. Л. Пщоловська повідомляла, що вона працює над статтею про український переклад "Дзядів" А. Міцкевича. Перший повний переклад цього твору українською мовою, здійснений Віктором Гуменюком, я переслала пані Люциллі на її прохання 2004 р. "Зараз я досліджую переклад "Дзядів" Міцкевича в аспекті вірша і стилю, – писала вона. – Переклад доволі хороший, і робота (порівняльні аналізи) цікава". Стаття була завершена незадовго до кончини дослідниці. З останнім листом до мене, датованим 9 лютого 2010 р. (тобто за два тижні до смерті), Л. Пщоловська передала готову статтю. "Роботу про вірш і стиль перекладу я закінчила (вона має друкуватися в "Pamiętnik literacki"), – зазначала пані Люцилла. – Надсилаю її Вам із проханням прочитати й висловити зауваження. Це для мене дуже важливо.

¹ Перекладено з російської мови.

² Ця доповідь, надрукована в українському перекладі в журналі "Слово і Час", вище вже згадувалася.

<...> Скажіть про це пані Наталі (йдеться про Н. Костенко. – *Н.Ч.*). Якщо вона захоче подивитися статтю, я буду вдячна за всі критичні зауваження”¹. Увага до українського перекладу поеми А. Міцкевича, його висока оцінка таким поважним і принциповим науковцем, яким була Л. Пщоловська, засвідчують її щире зацікавлення українською літературою й наукою, симпатію до нашої країни.²

Участь українських віршознавців у міжслов’янських проектах на межі XX і XXI ст. була, на мою думку, вдалим досвідом долучення нашого літературознавства до міжнародного наукового контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пщоловська Л. Слов’янська порівняльна метрика (еволюція цілей і методів дослідження) // Слово і Час. – 2009. – № 1. – С. 71–78.
2. *Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński* – На стику культур: польський та український вірш. – Київ, 2007. – 215 с.
3. *Urbaińska D. Wiersz wolny: próba charakterystyki systemowej.* – Warszawa: Instytut Badań Literackich. Wydawnictwo, 1995. – 165 s.

Отримано 17 жовтня 2018 р.

м. Київ

¹ Переклад із російської мови.

² Статтю Л. Пщоловської “Вірш і стиль у перекладі (на матеріалі першого повного перекладу “Дзядів” Адама Міцкевича)” надруковано в журналі “Слово і Час” (2010. – № 9. – С. 87–96).

ПАМ’ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал “Слово і Час” висвітлює питання історії, теорії та сучасної практики літературного руху, культурного життя. Виходячи із принципів об’єктивності і плюралізму, редакція не вважає за обов’язкове поділяти всі погляди й положення авторів, завдяки чому зберігає і природний ґрунт для конструктивної полеміки.

Неодмінні вимоги до матеріалів, що подаються на розгляд редколегії, – достеменність наведених фактів, посилань на всі використані джерела, точність у цитуванні.

Статті та інші матеріали (крім листів) подаються до редакції українською мовою, обсягом не більше друкованого аркуша; примітки розміщуються внизу сторінки.

Статті подавати на електронному носії як текстовий файл без переносів у словах у редакторі Microsoft Word (шрифт Times New Roman, 14-й кегль, міжрядковий інтервал 1,5); можна надсилати електронною поштою: slovoichas@ukr.net.

Список використаної літератури в алфавітному порядку подається в кінці статті із зазначенням видавництва, року видання й загальної кількості сторінок; посилання розміщуються в тексті у квадратних дужках: [номер видання у списку, стор.].

До статті обов’язково додається ім’я і прізвище автора, анотація із ключовими словами українською (600–800 знаків) та англійською (1800 знаків) мовами, а також шифр УДК. Розширену англомовну анотацію обов’язково продублювати українською (в окремому файлі).

Докладніше про оформлення матеріалів – на сайті:

sich.inlan.gov.ua/uk/vymohy.html